

ЛЮБЕЦЬКА ШЛЯХТА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XVII-XVIII ст.

Старовинний Любеч був важливим стратегічним форпостом на терні Північного Либережжя, який відродив стільки небезпідставно вважався "абсолют розбрату" в стосунках між Литвою, Польщею та Московщиною. Значення Любецького замку, відомого з часів Київської Русі, було зумовлене його розташуванням на одній з найважливіших транспортних артерій Східної Європи – Дніпрі. Любеч фактично був звичною "браною", що відкривала шлях до Києва. Східною "браною" став Остерський замок – у стратегічному відношенні "двійник" Любеча. Велике Литовське князівство, а потім уряд Речі Посполитої перетворили Любецьку фортецю у надійний осередок на Подніпров'ї й залучили на військову службу населення, яке адяла мешкало у цьому куточку України.

Але історію замків аж зовсім не можна розгадати окремо від їхніх "околиць". Якраз тут формується прототип військовослужбової шляхти, яка приймає на себе обов'язок захисту кордону. Держава, зацікавлена у постійному збройному контингенті, надає чинковій шляхті земельні пожалування на довгочасній основі. Поступово навколо замків виникає ціла мережа "околицьних" сел. Ця шляхетська спільнота називала себе "околицьвою" шляхтою чи боярами-зем'янами і становила самостійні тяглові одиниці – "околиці". Вони являли собою незвідому частину української еліти, що ототожнювала себе з усім українським етносом і була речником і виразником інтересів суспільства. Ідеологічні та політичні концепції шляхетства суттєво відзначали на формування українського суспільства.¹

Місцевна шляхетська спільнота складалася ще з кінця XV ст., коли любецький державця Ольбрехт Гаштольд зарочиткував надання памешній шляхті земельних володінь. За часів королівцання Сигізмунда II Августа відбувається енергійне "виправлення українцям замків і впорядкування відносин серед памешніх жителів".² Саме тоді остаточно формується любецька "околиця", а місцевна шляхта отримує наместіть за умов виконання військової служби.

Набуття нових земельних володінь та підтвердження земної власності на землю не припинилося і за Сигізмунда III. Частина наместіть любецької шляхти вже на початку XVII ст. переростає рамка земного володінь. Владислав IV лише здебільшого підтверджує владні пожалування любецькій шляхті.

О.Дашкевичська вважає, що більша частина земель любецького князівства була втрачена намерсодній Хмельниччині внаслідок польської експансії. Справді, наприкінці XVI ст. у Любецькій "око-

люди" вимагали відкриття володінь. Так, с.Ручишем з Мишуківським грунтом і частинкою Бронницького володінь польський магнат Олександр Чернотинський відмовився в Горішній землі в шляхетстві Пушкіна Пушкіншаню. Натомість передав їм частину Бронницького у Мишуківському грунті, таким чином шляхетичі Мишуків передали свої маєтності.⁴ У ті ж часи Я.Стайловський володіє Кушецьким грунтом.⁵ Польську експансію для любецького шляхетства в першу чергу уособлювали представники родини Калнишевських, які протягом 1602-1632 р. (з 1649 р. номінально) займали старостинський уряд Любечанського замку.⁶ "Околиця" шляхти (зем'юство і боярство), яка після Любечанської унії 1569 р. вивільнилася з-під підпорядкування старості, формально була любецькою з'являється "на волю" (як господарську, так і земську) лише за наказом воєводи.⁷ Старостинський уряд швидко від сивоко крієдницькою лише незначно частку земного боярства, а також тих зем'ян, які отримали свої земельні володіння безпосередньо від старости. Але замковий староста намагався підпорядкувати собі околицю шляхти. Цьому перешкодило відсутність чітких меж між замковим боярством і зем'янами. За радунки "шляхетичі" влашті старости намагались відібрати свої власні земельні володіння. У 1641-1642 рр. конфлікт любецького шляхетства з любецьким старостою М.Калнишевським набрав відвертого характеру. Відомо, що під час старостинського збройного заходу постраждало близько півсотні представників різних шляхетських родів любецької "шляхти" - Величковські, Жлоби-Потуриські, Заречні, Заречні-Зеньковичі, Заровські, Кістові, Кисі, Мишути, Ручишкі, Савиняв-Величковські, Тушці та Цимонські та ін. У тій же справі йдеться про те, що любецький староста, "бажаючи у своє відданство повернути", каскав на них декілька сот своїх слуг "з киртками, барабанами, сурмами, вогнепальною зброєю, наповнення на одних в домах... інших зо страху відкаючих з дружинами, з дітьми, закоханими жінками, - били, гнали, поспришували, стріляли їм вслід, вивали, насмерть вбивали, кіньми насмерть тискали, майно забрали, самих в ув'язнення саджали, тортурам різном жорстокостям підвертали..."⁸ Незважаючи на це, ніяких свідчень проти М.Калнишевського не було вжито. У 1643 р. староста Любечанський та Любечанський любецького шляхетства жоні любецьких та любецьких Потуриських, Заречан, Злибі, Величковських, Щуровських, Кислів, Маслотичів, Козожирських, Заровських, Ружичів та ін. У 1646 р. Любечанський вимагав повністю відновити ці родини в чинах. Ще одна скарга на старосту була подана 1647 р. любецькими шляхетцями Л.Заречаним та М.Тарасовичем.⁹ У 40-і рр. ХУІ ст. любецька шляхта вимагала отримати поврозні грамоти та привілеї, які б забезпечили їй спокійне існування. У свою чергу, держава надає свої володіння виключно на земній окрої.

... (1623) р. отримав лист Яна Казимира, який затвердив за ним володіння у любецькій "шляхці".¹⁸ Безумовно, що не вся добута шляхта шшла за повстанцями. Цей свєрідний "рєшол" підлягав певним рєдким. Так, два старших сина Михайла Бакуринського не вїїли до Польщі.¹⁹ Вигнані не ставдалися поврєти свої володіння і тому не рєзичалися у шляхетській шляхці. Спочатку осередком цієї свєрідної "емїграції" став Житомир, а з 1628 р. – Володимир на Волині.²⁰ Серед емігрантів бачимо "гродського пана" Марка Давича, який у 1668 р. представив уряду Володимирського замку князів Сигізмунда II 1571 р. та Стефана Баторя 1581 р., падаю любецькій шляхті на володіння маєтностями. У Володимирі опинився Мартин Юшкевич-Красковський, який у 1671 р. доводив свої права на володіння маєтностями у любецькій "шляхці".²¹ Згодом частина любецької шляхти повертається на Лівобережжя. 1674 р. у Любечі зустрічаємо Павла Бакуринського, а от Ян (Сая) Бакуринський залишився на Волині, де знаходимо його у 1686 р. Можливо, повернувся і Мартин Юшкевич-Красковський, в укрупнену разі "шляхці" 1671 р. з протоколу Володимирського уряду зберігався у його канцєлії, які мешкали в середині ХУІІІ ст. у с. Красковському.²²

Шляхта, яка взяла участь у повстанні, невдовзі почала "перестроюватися" у військовому старшинстві і пристосовувалась до нових соціально-політичних умов. Як зазначає В.Микотін, відома думка про те, що всі шляхетські вольности були "скасовані" козацькою шаблею, була дещо більш ідеологічним, ніж реальним. Безумовно, що селянська маса намагалась звільнити усіх "панів" не роздвояючись, ким вони були за походженням та віросповіданням. Розуміючи це, гетьманська влада приймала шляхетичів до козацьких лав з гарантією збереження як їхніх прав, так і маєток.²³ Любецька шляхта починає набувати собі нові володіння або повертати старі ще під час війни 1648-1654 рр. Одним з перших цього домогся Семен Болдаковський, який повернув собі с. Рогошу (Мяшеуковський ґрунт), Вочевадь, під час війни повернув свої маєтки Менюка і Пузякя.²⁴ Натомість родина Антоновичів втратила під час війни Антоновичський ґрунт (с. Антоновичі). Свої володіння втрачали Більауки. Відомо, що до 1672 р. Пшавделювщина перебувала у власності козаків Рєвичичів, Піроцькі та Давичі втрачають с. Голубичі.²⁵ З часів війни відомі й перші гетьманські універсали любецькій шляхті. За деякими даними, перший універсал був наданий ще 1656 р. Саяві Посудєвському разом з іншими шляхетцями любецької "шляхці". 1651 р. універсал отримав Лукаш Посачевич, який затвердив за собою частину Рєйської слободи. За це він, за зазначалося в універсалі Б.Хмельницького, "у войску кошом так же шляхетські належну отдавати маєть".²⁶ У 1654 р. універсал отримала ціла група любецької шляхти, зокрема, Василь

Добрянської, якій отримав с. Сулишанку, 26 червня 1608 р. універсал В.Хмельницького надбув Юрій Покудівський.²⁸

Примітно всі гетьмани Лівобережної України звертали увагу на любецьку шляхту. За гетьмана І.Вартоцького у 1637 р. був виданий універсал любецькому сотнику Самі Угучку-Покудівському.²⁹ Набагато відоме пожалування відомо з часів Ю.Хмельницького. 22 липня 1660 р. універсал отримав любецькій сотник Самі Угучко разом з Артемом Красновським та Іваном Мешуком "за велику тамишню шляхтні". Того ж таки року Осип Красновський затвердив за собою с.Волнуку, 1660 р. Василь Болданівський надбув отаманський універсал на с.Ручину, якого Владиславський віддав йому з 1587 р. Універсал гетьмана отримав Іван Лещук.³⁰

Не обминула самою увагою любецьку шляхту і гетьман І.Броковичський. 1663 р. під гетьманським "протекцим" був зроблений любецькій сотник Самі Угучко з Олексієм Кривошином та усіма любецькими шляхтотами. Гетьманський універсал отримали і родичі Красновських.³¹ За часів Д.Многогривного пожалування надається великій групі любецькій шляхти. 21 червня 1670 р. гетьман Д.Многогривний затвердив за Самієм Угучком, Іваном Саутаром, Федиром Красновським, Олексієм Кривошином, Началором Бичуром, Семеновом Селіщаним (Салачем), Артемом Злобом, Проником Велечинським та Василем Демидовичем "за величність добрих", ітаким, що це пожалування надавалося шляхті за умови виконання військових обов'язків.³² Гетьман І.Самойлович 1673 р. затвердив за Осипом Красновським с.Волнуку. У 1667 р. універсал отримав родина Фай.³³

Особливу увагу приділяв Любечу І.Мазепа. Любеч переходить у його власність (раніше це була рангова маєтність чернігівського полковника). На Замковій горі Любеча він облаштував укріплену садибу (сам Любечський замок, хоча, здає, був зруйнований ще у 1652 р.). Так звана "Мазепаєва книга" містить опис цієї маєтності - "в том местечку Любеч собственной Мазепинской двор со всяким строением. В том дворе 2 пушки медные на станках". І.Мазепа володів у любецькій "оклиці" 3 "селами" і 21 "дерезином".³⁴ Любечська шляхта отримувала універсали і від І.Свірноподського. У 1708 р. Російі Тарасенко затвердив за собою с.Братиславу Вертіаської сотні Ніжинського полку. 1715 р. універсал отримує родина Покудівських.³⁵ Відомі універсали любецькій шляхті, надані Д.Алосієм. 1729 р. універсал надбули Покудівські, які заарештовують за собою "додатки та огрехи ґрунта" у любецькій "оклиці".³⁶

За нових політичних умов любецька "оклиця" зв'язалась розподілом між кількома сотниками Чернігівського полку. Але найбільша її частина увійшла до складу Любечької сотні. Саме тому Любечська сотня стала найбільшою з усіх 16 сотень Чернігівського полку. Тут налічувалося 185 поселень (за даними 1764 р.) і велика

11351 чоловік, що становило приблизно 24% від загальної кількості мешканців пунктів Чернігівського полку (729) та близько 9% від загальної кількості населення (101556 чоловік). Козаки Лубецької сотні здійснювали нести сторожову службу. Відомо, що поблизу с. Недимичів існували три "городка" в урочищах Уборок, Темнолуг і Високий Град), де були реконтовані "городные дома, окруженные глубокими рвами". З них козаки "выскакивали заднепровских вояцких", щоб "хтось не зайшов з Польщі". Постійний дозор був встановлений і на Замковій горі Лубечі.⁶

Таким чином, лубецька шляхта відіграла помітну роль в історії України ХУІ-ХУІІІ ст. Напередодні Хмельниччини замкова адміністрація намагалась повернути частину зем'ян під свою владу. Тоді ж на Лівобережжю Україну активно проникала польська шляхта, що призвело до втрати значної частини володінь лубецької шляхти. Досить гострих форм набули суперечки лубецької шляхти із старостою. Все це призвело її представників на бік польства під час Визвольної війни 1648-1654 рр., коли вони опинилися у складі Чернігівського та Ніжинського полків. "Покляченка" лубецька шляхта досить вправно пристосувалась до нових умов життя. Гетьманська влада залучила приймала шляхтичів до війська, гарантуючи збереження їхніх прав та маєтків. Після утворення нової адміністративно-територіальної системи лубецька "оклиця" була розподілена між сотнями Чернігівського полку, а сам Лубеч став центром однієї з них. Водночас відбувається поступова руйнація замкових служб, але остаточно лубецька "оклиця" припиняє своє існування у ХУІІІ ст.

1. Антонович В.Б. Содержание актов об оклицей шляхте // Архив Юго-Западной России. - К., 1867. Ч.IV. - Т.1. - С.1.

2. Владыкаевский-Будонин М.Н. Население Юго-Западной России от основания XIII до половины XV века // Архив Юго-Западной России. - К., 1886. Ч.УП. - Т.1. - С.19.

3. Лазаревский А.Л. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии // Черниговская памятка на 1896/97 год. Карманная геральдическая книжка - Чернигов, 1896. - Отд. III. - С. 1-2, 26.

4. Акты фамилии Полуботки с 1669-1734 г. (Из архива Графа Малороссина) - Чернигов, 1889. - С. 48.

5. Яковенко Н.М. Украинська шляхта в епоху ХІУ до середини ХУІІІ ст. (Волинська і Центральна Україна) - К., 1993. - С.216-217; Малородович Г.А. Лубеч Черниговської губернії Герцогинського уряду. Рідкова предкабінетного Апостолу Петерського. М., 1871. - С.15; Jablonowski O.W. Zrodla dzierozewszczyzna. 1877. - Т.У. - С. 195-209.

6. Акты об украинной администрации ХУІ-ХУІІІ вв. Предисловие // Архив Юго-Западной России. - К., 1907. Ч.УІІІ. - Т.У. - С.79.

7. Державний архів Чернігівської області (далі-ДАЧО) -Ф 123. - Оп.1. - Спр.232. - Арх.40-41. - Ф 86. - Оп.1. - Спр.17. - Арх.281.

8. Дав. Литвинский В. Участь шляхты у великому повстанні під керівництвом гетьмана В. Хмельницького. - Філадельфія, 1990.
9. Там само. - С. 101-103.
10. Каманін Н. К. В інтерпретации к качеству де Богдана Хмельницького // Чтения в Историческом обществе Пестеля-академика. - К. 1894. - Кн. 8. - Стл. II. - С. 86-87.
11. Литвинский В. Участь шляхты у великому повстанні. - С. 123.
12. Лазаревский А. Л. Исторические заметки о некотором деле. - С. 6.
13. Литвинский В. Участь шляхты у великому повстанні. - С. 145; Малороссы Г. А.
14. Мисченко Лейбу // Черниговские губернские ведомости. - 1855-1856. - Часть неофициальная. - С. 450-14; Мисюта В. А. Очерки социальной истории Украины. - Киев, 1924. - Т. 1. - Вып. 1. - С. 56, 60-61; Лазаревский В. Участь шляхты у великому повстанні. - С. 155-157.
15. Там само. - С. 91, 115, 155-156, 229, 453; Gajnsky G. The Social Administration of Hetmanate - Cambridge, 1978. - Т. 1. - С. 78; Лазаревский А. Л. Исторические заметки о некотором деле. - С. 1-2.
16. Центральный архивный историч. архив Украины у м. Києві (далі - ЦДАК). - Ф. 57. - Оп. 1. - Спр. 6. - Арх. 572 м.; Спр. 7. - Арх. 675-675 м.; Чернігівської історичної музеї. - Дл. 18; Молдавський В. Л. Малоросійський рідисловик. - К., 1914. - Т. IV. - 190; Лазаревский А. Л. Акти по истории землевладения в Малороссии // Чтения в Историческом обществе Пестеля-академика. - К., 1890. - Кн. 4. - С. 95-96.
17. Мисюта В. А. Очерки социальной истории Украины. - С. 56, 60-61.
18. Сторожинко Н. Отношение австрийско-русских дворян второй половины ХУП века к церковно-религиозным в тольким // Ариана Юго-Западной России. - К., 1888. - Ч. II. - Т. 1. - С. III-IV.
19. Каманін Н. К. Материали по истории помещичьего землевладения (1495-1698) // Чтения в историческом обществе Пестеля-академика. - К. 1904. - Кн. 8. - Стл. III. - С. 25; ЦДАК. - Ф. 57. - Оп. 1. - Спр. 6. - Арх. 717.
20. 24 армия гр. Г. А. Мисютова (Под редакцией А. Лазаревского). - К., 1898. - С. 237; Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. - Чернигов, 1874. - Кн. 5. - С. 236-238, 21; Мисюта В. А. Очерки социальной истории Украины. - С. 52-55.
21. Молдавский В. Л. Малоросійський рідисловик. - К., 1908. - Т. 1. - С. 15; Лазаревский А. Л. Описание Румянской епархии Малороссии. - Чернигов, 1896. - С. 30; Лазаревский А. Л. Исторические заметки о некотором деле. - С. 1-3.
22. Там само. - С. 26-27; ЦДАК. - Ф. 57. - Оп. 1. - Спр. 6. - Арх. 215.
23. ЦДАК. - Ф. 57. - Оп. 1. - Спр. 7. - Арх. 668; Лазаревский А. Л. Акти по истории землевладения в Малороссии. - С. 108-109; Мисютович Г. А. Лейбу Черниговской губернии. - Продолжение рецед. - С. 106-109.
24. Лазаревский А. Л. Описание Румянской епархии Малороссии. - С. 21; Мисютович Г. А. Родословная книга Черниговского дворянства. - Сиб., 1901. - Т. 1. - С. 11-12.
25. ЦДАК. - Ф. 57. - Оп. 1. - Спр. 7. - Арх. 659; Лазаревский А. Л. Акти по истории землевладения в Малороссии. - С. 105-106.
26. Мисюта В. А. Очерки социальной истории Украины. - С. 61-62; Молдавский В. Л. Малоросійський рідисловик. - К., 1908. - Т. 1. - С. 15; Лазаревский А. Л. Описание Румянской епархии Малороссии. - С. 30; Лазаревский

1. Исторические заметки о некоторых селах... - С. 1-3, ЦДИАК - Ф. 57 - Оп. 1 - Стр. 7 - Арх. 31-31 эк. 660-660 эк.
28. ЦДИАК - Ф. 57 - Оп. 1 - Стр. 7 - Арх. 41, 70, 661-661 эк.; Модзалевский И. Л. Малороссийский родословник. - К., 1914. - Т. 13. - С. 191.
29. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. - К., 1908. - Т. 1. - С. 192.
30. ЦДИАК - Ф. 57 - Оп. 1 - Стр. 6 - Арх. 712; ДАЧО - Ф. 133 - Оп. 1 - Стр. 232 - Арх. 66.
31. Ситый И. М. Любич та його округи в 1726 р. // Сіверський літопис. - 1985. - № 4. - С. 50, 55.
32. Васильченко П. П. Генеральное следствие о казнях Черниговского полка. - Чернигов, 1908. - С. 51-52, 171; Васильченко Н. П. Генеральное следствие о казнях Нежинского полка. - Чернигов, 1901. - С. 6, 9, 71, 150-153, 170-171; ЦДИАК - Ф. 21 - Оп. 3 - Стр. 11461 - Арх. 519-520 эк.
33. ЦДИАК - Ф. 57 - Оп. 1 - Стр. 7 - Арх. 654-654 эк.
34. Ровинский В. А. Хозяйства монастырских крестьян Любичской сотни в 1767 году. - К., 1916. - С. 83. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии // Черниговские епархиальные известия, 1863 - 15 октября. - № 20. - С. 666.